
VLOGA ARHIVA RS PRI VAROVANJU ARHIVSKE DEDIŠČINE SLOVENSКИH GLEDALIŠČ

Marija Grabnar

Uvod

V skladu z delovanjem arhivske javne službe, kot ga določa Zakon o arhivskem gradivu in arhivih,¹ si je naša ustanova v iztekajočem se letu 2001 zadala nalogo, da temeljito pregleda, kakšno je varovanje dokumentarnega in arhivskega gradiva v osrednjih javnih zavodih s področja znanosti in kulture, med njimi tudi v dveh slovenskih gledališčih, v SNG Drami in SNG Operi in baletu, ustanovah, ki sta nekdanj sestavljali enovito organizacijo. Naključje je hotelo, da smo se prav v tem obdobju seznanjali z zasebno zapuščino znamenitega umetniškega para, zakoncev Mlakar, in se ob njej spoprijeli z vso kompleksnostjo varovanja tovrstne kulturne dediščine.

S pričujočim sestavkom želimo sicer opozoriti na nekatere probleme in svetovati ustrezne rešitve, predvsem pa nagovoriti strokovno javnost in jo prepričati o koristnosti in potrebnosti medsebojnega sodelovanja vseh ustanov, ki skrbijo za ohranjanje arhivske gledališke dediščine.

Razmerje med ustanovami, ki varujejo arhivsko kulturno dediščino slovenskih gledališč

S pisno kulturno dediščino se srečujemo strokovnjaki v vseh treh temeljnih vrstah ustanov, ki skrbijo za njeno ohranjanje: v knjižnicah, muzejih oziroma galerijah, muzejih umetnin in arhivih. Muzeji in knjižnice v bistvu zbirajo in hranijo pomembne predmete, umetniške slike in knjige, arhivi pa namenjajo skoraj vso skrb dokumentu oziroma zapisu. Ta je največkrat sodne in upravne proveniencije, zato ljudje povezujejo arhiv bolj s sodišči in državnimi uradi kot z umetniškimi ustanovami. Pa vendar najdemo korespondenco, slikovno gradivo, filme in še mnoge druge zapise tako v muzejskih in knjižničnih zbirkah kot arhivskih fondih. Ali sploh lahko govorimo o jasni razmejitvi med arhivsko, knjižnično in muzejsko pisno kulturno dediščino? Težko.

Da lahko nastanejo takšni zapleti, je sklepati iz predlagane rešitve, ki jo navaja arhivski zakon,² minister za kulturo naj bo namreč tista avtoriteta, ki odloča v spornih primerih, ali je obravnavani predmet šteti za arhivsko gradivo, za muzealijo ali za knjižnično gradivo.

Slovenski gledališki muzej že več kot pol stoletja skrbi za vse tri omenjene zvrsti. Pri tem sledi postulat, ki so ga ob njegovi ustanovitvi leta 1952 oblikovali

¹ Zakon o arhivskem gradivu in arhivih (ZAGA), Uradni list RS, št. 20-1140/97 z dne 10. aprila 1997, popravek z dne 5. junija 1997

² 16. člen ZAGA

Juš Kozak, Bratko Kreft in Janko Traven, tedaj vodilni možje slovenskega gledališča, in ga predstavili v njegovem prvem poročilu:³ bil naj bi osrednji muzej slovenske gledališke dejavnosti in zbirno središče za vse zgodovinsko pomembno gradivo, ki se nanaša na gledališko življenje v slovenskih deželah in pri Slovencih zunaj meja.

Z uzakonjenjem arhivske javne službe se zdi delovanje gledališkega muzeja okrnjeno, še zlasti zaradi širokega pojmovanja arhivskega gradiva.⁴ Temu bi arhivisti težko pritrdili, žal iz povsem banalnega vzroka, doslej smo se namreč (pre)malo ukvarjali z varovanjem pisne dediščine slovenskih gledališč, da bi lahko govorili o kakršnem koli zaznavanju težavnega sobivanja z gledališkim muzejem. Nismo bili recimo navzoči ob preoblikovanju Slovenskega narodnega gledališča v samostojna zavoda, SNG Dramo in SNG Opero in balet. Gradivo nekdanje gledališke uprave, nepovezani svežnji, mape in posamični dokumenti najrazličnejšega izvora ležijo po lesenih omarah podstrešij in skladišč njenih nekdanjih lokacij. Za zdaj zato ni moč navesti ne vrste, ne količine, niti obdobja, iz katerega to gradivo izvira. Nasploh je ohranjenega silno malo »upravnega« gradiva Slovenskega narodnega gledališča v njegovem skoraj stoletnem delovanju, so le drobcici v Gledališkem muzeju za obdobje 1918–1974.

Odgovorimo še na vprašanje, zakaj smo se odločili za omenjeni gledališči oziroma ali je ustrezno obravnavana tudi arhivska dediščina drugih slovenskih gledališč? Zakon izrecno ne navaja javnopravnih oseb s področja gledališke dejavnosti, za katere bi bil odgovoren Arhiv Republike Slovenije⁵ oziroma posamezni regionalni arhivi, kot jih je v 80. letih, razlikuje pa med izvajalci javnih služb za območje celotne Slovenije, katerih gradivo varuje Arhiv Republike Slovenije,⁶ in onimi na območju regionalnih arhivov, za katere so ti odgovorni.⁷ Arhiv Republike Slovenije potemtakem skrbi za gradivo Drame ter Opere in baleta, ker sta vse-slovenskega pomena in opravljata javno službo, ki jo zagotavlja država kot njuna ustanoviteljica.

A takšno delitev je treba jemati le bolj kot pomoč, kot prve korake organiziranega varstva, saj vloge in pomena gledališča nikakor ne gre enačiti z njegovim poimenovanjem.

Odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega, razlaga nekaterih temeljnih pojmov

Varstvo arhivske gledališke dediščine obsega niz dejanj, ki jih izvajamo usklajeno arhivi in gledališča. K temu nas sicer oboje zavezujejo predpisi,⁸ a izkušnje nam kažejo, da smo arhivisti resnično uspešni le pri tistih ustvarjalcih, ki se vrednosti svoje dediščine resnično zavedajo.

³ Prvo poročilo Slovenskega gledališkega muzeja ob 60-letnici Slovenskega deželnege gledališča v Ljubljani, Ljubljana 1952

⁴ ZAGA, 2. člen

⁵ Seznam družbenih pravnih oseb in društev, katerih arhivsko gradivo bo v skladu z navedenim zakonom prevzemal Arhiv SRS, Uradni list SRS št. 29/ 1982 (pod št.168 je navedeno Slovensko narodno gledališče s temeljnimi organizacijami združenega dela)

⁶ ZAGA, 8. člen

⁷ ZAGA, 9.člen

⁸ Pravilnik o odbiranju in izročanju javnega arhivskega gradiva arhivu, Uradni list RS, št. 59-2814/ 1999 z dne 23. julija 1999

Najpomembnejše in najtežje je izbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega. Zaradi jasnosti in pomembnosti povzemimo njuno zakonsko opredelitev: Dokumentarno gradivo so spisi, listine in drugi posamični dokumenti, uradne knjige, kartoteke, karte, načrti, plakati, slikovni, filmski, zvočni in drugi nedefinirani zapisi, ne glede na obliko zapisov informacij ali obliko njihovih nosilcev ter digitalne ali analogne oblike zapisov računalniških obdelav skupaj s programsko opremo,⁹ arhivsko pa le tisto izvirno ali reproducirano, ki je bilo prejeto ali je nastalo v gledališču in ima trajen pomen za znanost in kulturo.¹⁰

Med množico izvirnih ali reproduciranih zapisov, ki so bili prejeti ali pa so v gledališču nastali, moramo izbrati takšne, ki kar najbolj ponazarjajo gledališko ustvarjanje, kažejo razmerja znotraj gledališkega ansambla, pričajo o odmevnosti igralskih kreacij in govorijo o gledališki politiki v daljšem obdobju. Potencialno arhivsko gradivo je tisto, ki je povezano neposredno z gledališko produkcijo (ki ga zbira in hrani Slovenski gledališki muzej), kot so na primer scenski in kostumski osnutki, dramska besedila, gledališki listi in sporedi predstav, tonski, fotografski, filmski posnetki, kot oni dokumenti, ki govorijo o vodenju gledališča, njegovem upravljanju, finančnem poslovanju, kadrovanju, ga skratka kažejo kot pravni subjekt. To so dokumenti o njegovih statusnih spremembah, o ustanovitvi, razdružitvi, ukinitvi, zapisniki upravnih teles, personalne mape umetnikov, pogodbe, lastna gradbena dokumentacija (še zlasti če je gledališka hiša umetnostnozgodovinski spomenik) itn.

Arhivisti nenehno poudarjamo, da je ustrezno ravnanje s spisi od njihovih nastankov naprej tesno povezano z ohranjenostjo tistih, ki so označeni kot kulturni spomenik. Ali drugače, neurejeno, nesistematično odlaganje onemogoča kakršno koli resno valorizacijo. Gledališča imajo izrazito dvojen odnos do dokumentov, ki smo jih pravkar navedli. O gradivu umetniške produkcije nemara še lahko rečemo, da je primerno obravnavano, tega pa nikakor ne moremo trditi za preostalo. Javni zavodi, še zlasti umetniške ustanove, kot so gledališča, ne poznajo takšnega upravljanja z zapisi, kot ga imata uprava in sodstvo, oziroma jim je pojem pisarniškega poslovanja domala tuj. Deloma je tako zaradi narave njihove dejavnosti, saj je igra, ki je temeljni produkt gledališkega ustvarjanja, dogodek, odtisnjen v tisočerihih zapisih, a nikjer povsem. Pa tudi vseh zapletenih razmerij gledališkega ansambla ni moč zaznati v pogosto kratkih in enostavnih zapisnikih najrazličnejših upravnih in umetniških svetov.

Pa vendar raziskave gledališke zgodovine v zadnjih letih močno demantirajo podcenjevanje arhivske gledališke dediščine. Omenimo vsaj dve deli, ki se v celoti opirata na preučevanje arhivskih virov. Aleš Gabrič¹¹ z viri, ki jih hrani kranjska enota Zgodovinskega arhiva Ljubljana, osvetli usodo Prešernovega gledališča v Kranju v letih 1945–1957, Ljudmila Kravos, avtorica obsežne monografije o Slovenskem gledališču v Trstu,¹² pa predstavitvi originalnih dokumentov posveti pomembno poglavje.

Pokazali smo torej na pomembno merilo¹³ pri odbiranju gradiva oziroma pri odločanju, ali ima gradivo arhivsko vrednost: njegovo pogosto uporabljanje za potrebe znanosti in kulture. Arhivist vrednost dokumenta sicer predvideva, res-

⁹ ZAGA, 4.člen

¹⁰ ZAGA, 2. člen

¹¹ Aleš Gabrič, Prešernovo gledališče v Kranju: 1945–1957, Ljubljana 2001

¹² Bogomila Kravos, Slovensko gledališče v Trstu 1945–1965, Ljubljana 2001

¹³ 2. člen Pravilnika o odbiranju in izročanju ... (opomba 8) jih obširno navaja.

nično pa jo potrdi raziskovalec, ki z dokumentom dokaže ali ovrže pretekle dogodke. Razumljivo je, da upoštevamo splošno ohranjenost in obseg nastalega gradiva za krajše ali daljše obdobje. Majhno količino, ali posamične dokumente, četudi se nam zdijo nepomembni, ohranimo v celoti. Pomembno težo dajejo dokumentom avtorji, ki jih ustvarjajo, dogodki in pojavi, o katerih pričajo. Poznavanje gledališke zgodovine, prelomnih trenutkov, izstopajočih umetnikov, ki so jih ustvarjali, je pomembno. Za posamezna dogajanja ohranimo več gradiva, ali kar vse.

Za dokumente, ki so povezani z umetniško produkcijo (najrazličnejše slikovno gradivo, avdio-vizualni zapisi), je značilno dupliranje, kopiranje in v zadnjem času za trajno hranjenje izredno problematično digitaliziranje. Ohranimo jih na izvornih nosilcih, na katerih so nastali, med kopijami pa se odločimo za tisto, ki najbolj popolno ohranja izvirnik. Ravnanje z elektronskimi zapisi je preprostejše, hitreje, njihovi uporabi se dandanes ni moč izogniti. A njihova življenjska doba in z njimi povezana računalniška oprema je kratka, saj so npr. že petindvajset let stari dokumenti težko berljivi. Tržno usmerjeni proizvajalci glede obstojnosti zapisov močno pretiravajo. Na splošno še zmeraj velja, da je papir mnogo obstojnejši, trajnejši, zlasti pa bolj zanesljiv in cenejši nosilec zapisov kot magnetni trakovi, diskete, magnetno optični diski itn.

Materialno varstvo gledališke pisne dediščine

Ob najrazličnejših zagatah, zlasti finančnih, si težko predstavljamo takojšnjo rešitev vprašanja materialnega varstva, še zlasti ob tako skromni tradiciji, kot jo je zaznati v gledališčih. Za zapise, ki tam nastajajo, ali pa jih ti prejemaajo (zapisi na papirju, zvočni, magnetni, optični zapisi), je treba izpolniti različne mikroklimatske pogoje, zato gledališčnike tako rekoč spodbujajo k hranjenju na različnih krajih, nad njimi ni pregleda, zato pogosto izgubijo ali pa jih kdo odtuji.¹⁴ Pri morebitnih novih gradnjah ali adaptacijah pa bi gledališča morala računati na ustrezen prostor za t. i. stalno zbirko. Pojem, ki smo si ga izposodili pri delavcih državne uprave, pomeni gradivo, ki ni uporabno za sprotno poslovanje, zaradi potencialne arhivske vrednosti pa je deležno ustreznega varstva.

Naštejmo nekaj temeljnih priporočil, ki jih je vredno poznati, če že ne upoštevati:¹⁵ Gradivo naj bo koncentrirano v posebej izbranem prostoru (zlasti če ga je več kot 30 tekočih metrov), sicer pa v zaklenjenih kovinskih omarah. Kraj mora biti varen pred vdorom vode, pred požarom, primerno mora biti oddaljen od plinskih, vodovodnih, kanalizacijskih napeljav, kurišč, dimovodov in glavnih vodov centralne kurjave. Zavarovan mora biti pred vlomom in krajo, uporablja pa naj se le za hranjenje arhivskega gradiva.

V prostoru so pomembne ustrezne mikroklimatske razmere: temperatura, relativna vlaga, svetloba in onesnaženost zraka. Ni idealnih razmer, ki bi veljale za vse gradivo, zato se ravnajmo po zapisih, ki zahtevajo strožja merila, seveda ob ustreznem upoštevanju njihove količine.

¹⁴ Omenjena avtorica (12. pripomba) na 17. strani opozori na izgubo pomembnega gradiva iz zgodovine tržaškega gledališča.

¹⁵ Poleg Pravidnika o materialnem varstvu arhivskega in dokumentarnega gradiva, Uradni list RS, št.59-2811/1999, objavljeno 23. 7. 1999, omenimo zlasti publikacijo IFLA Načela za hrambo knjižnične gradiva in za ravnanje z njim, Ljubljana 2000.

Papir prenese temperaturo do 18 °C, fotografije, filmi, magnetni zapisi in digitalni nosilci pa precej nižjo, pod 10 °C, zato se odločimo za slednjo v istem prostoru. Za večino materialov je primerna 30 do 40 % relativna vlaga, ki nikakor ne sme nihati. Ob preseganju 70 % se razvije plesen tudi ob nizki temperaturi. Dnevna svetloba gradivu škoduje, čim manjša naj bo tudi jakost umetne osvetlitve.

Glede opreme velja: omare in police naj bodo kovinske, različne velikosti (gradivo naj ne visi čez rob) in brez ostrih robov. Police naj bodo pokrite tudi na vrhu, da se prah ne poseda po gradivu. Postavljene morajo biti tako, da omogočajo kroženje zraka, vsaj 10 cm od tal in 5 cm od stene. In navsezadnje, dokumentov ne polagamo kar na police, ampak jih prej vložimo v ovoje, škatle.

Dolžnosti Arhiva Republike Slovenije in posameznih gledališč pri organizaciji varstva

V marsikaterem pogledu se zdi, da je arhiv danes vodilna organizacija na področju varstva pisne kulturne dediščine. Že od leta 1981, ko je izšel Zakon o naravni in kulturni dediščini, je organizacija varstva sledila isti usmeritvi in se dopolnjevala s preverjanjem v vsakdanji praksi. Temeljni zakonski predpisi¹⁶ opredeljujejo vse bistvene postopke ravnanja z zapisi od nastanka do njihove izročitve pristojnemu arhivu, pa tudi dolžnosti izvajalcev, v našem primeru Arhiva Republike Slovenije in uvodoma omenjenih gledališč.

Arhiv RS je dolžan dati sprotne strokovne nasvete o varovanju, voditi evidenco o stanju varovanja pisne gledališke dediščine, izdati pisna navodila za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva s seznamom gradiva, ki je označeno kot kulturni spomenik, in izobraziti »arhivarja« (zakon ga opiše kot delavca, ki dela z dokumentarnim gradivom), ki naj bi skrbel za pisno dediščino gledališča. Arhiv naj bi najpozneje trideset let od nastanka arhivsko gradivo gledališč tudi prevzel, seveda ob sodelovanju Slovenskega gledališkega muzeja, in to zlasti gradivo gledališke uprave. Omenimo način arhivskega prevzemanja, ki bi ga svetovali tudi gledališkemu muzeju: prevzema se urejeno, popisano in tehnično ustrezno opremljeno (v arhivskih škatlah, mapah, ovojih), vsebinsko kompletno in časovno zaokroženo najmanj za pet let. O izročitvi oziroma prevzemu se sestavi tudi natančen zapisnik.

Gledališče mora pri izdelavi pisnih navodil sodelovati s tem, da nas seznanj s svojo organizacijsko strukturo, funkcijami in dejavnostjo, s pisarniškim poslovanjem in z evidencami o dokumentarnem gradivu, tisto, ki smo ga označili kot kulturni spomenik, pa odbrati in popisati (izdelati seznam odbranega gradiva). Dolžno je tudi izpolniti kadrovske, materialne in finančne pogoje ter imenovati vodilnega delavca, ki je odgovoren za izvajanje teh del. Zaradi pomanjkljivega pisarniškega poslovanja gledališča težko določijo delavca, ki naj bi skrbel za dokumentarno gradivo. Zakon zanje zahteva vsaj srednješolsko izobrazbo in opravljen izpit ob koncu strokovnega usposabljanja v arhivu.

¹⁶ Poleg Zakona o arhivskem gradivu in arhivih (1. pripomba) še Pravilnik o strokovni usposobljenosti delavcev javnopravnih oseb, ki delajo z dokumentarnim gradivom, Uradni list RS, št. 59-2813/1999, objavljeno 23. 7. 1999, Pravilnik o materialnem varstvu arhivskega in dokumentarnega gradiva (15. pripomba), Pravilnik o odbiranju in izročanju javnega arhivskega gradiva arhivu (8. opomba).

Arhiv Republike Slovenije že vrsto let organizira brezplačne dvodnevne seminarje in delavce seznanja s temeljnim znanjem, ki ga potrebujejo: o pravilih pisarniškega poslovanja, o načinu urejanja dokumentarnega gradiva v stalni zbirki, o možnosti arhiviranja z uporabo mikrofilmanja in skeniranja gradiv, o rokih hranjenja dokumentarnega gradiva, o varovanju gradiva pred poškodbami, uničenjem in izgubo, skratka z vsem tistim vedenjem, ki ga pri delu potrebujejo.

Sklep

Pri varstvu arhivske kulturne dediščine gledališč, zlasti gradiva upravne vsebine, orjemo ledino, zato ni pričakovati vidnih uspehov v krajšem času. Lahko pa si postavimo nekaj prednostnih ciljev:

- koncentrirati vse starejše gradivo obeh ustanov, SNG Drame in SNG Opere in baleta, na enem mestu, ga popisati in tehnično urediti,
- zaščititi potencialno arhivsko gradivo z navodili za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega in z njegovo umestitvijo v t. i. stalno zbirko,
- določiti arhivarja, ki naj skrbi za to gradivo ob podpori vodilnih gledaliških delavcev.

Morda pa bi ta dela lažje izpeljali, če bi jih osmislili s ciljem, ki gledališčnikom ne bi smel biti tuj, jih razumeti kot nekakšne priprave za pisanje monografije slovenskega gledališča.